

г) Битно се мењају функције породице, престаје да буде произвођачка јединица друштва и претвара се у потрошачку јединицу.

д) Односи у породици се демократизују, јавља се атмосфера договарања и равноправног одлучивања.

ђ) Постепено наступа приближавање породице друштву и преплитање породичних и друштвених функција: кроз усклађивање личног породичног интереса са друштвеним на економском плану, кроз враћање човека друштву, човек поново стиче своју индивидуалност и добија могућност да свестрано развија све своје стваралачке способности.

е) Мења се битно положај жене у друштву.

ж) Битно се мења и положај деце.

з) Остаје отворено питање: да ли ће развитак моногамије у социјализму довести до слободне љубави; да ли ће репродуктивна функција породице јачати; колики ће бити значај породице, у подизању и васпитању деце.

Да би дошло до потпуног остварења социјалистичког брака и породице, потребни су следећи услови:

а) друштвена својина треба да постане једини облик присвајања материјалних добара;

б) равноправност брачних другова мора да буде потпуна, а не само правно-политичко начело;

в) жена мора у оквиру друштвене заједнице да развије све своје стваралачке способности;

г) потребно је испунити брак социјалистичком етиком која треба да води ка јачању моногамских односа, а не ка слободним полним односима;

д) социјализам поставља у пуној мери и тзв. дечије питање.

IV ТЕОРИЈЕ И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ О ПОРОДИЦИ

1. ТЕОРИЈЕ О ПОРОДИЦИ

Постоје бројна схватања о улози породице, њеном настанку и трајању. Сва та схватања можемо сврстати у неколико група.

1. **Традиционална теорија** је временски најстарија. Владала је све до половине XIX века. Већина мислилаца је заступала схватање о патријархалном устројству породице (Аристотел). Кант је своје идеје о породици изложио у делу *Расправа о њозијивном духу*, у којем сматра да је патријархална породица одувек постојала, тј. да представља универзалну друштвену заједницу. Основна јединица друштва није појединац, већ породица. Жена је одувек била инфериорни пол. Основне породице представљају: потчињеност жене, неразрешивост брака и моногамије. Муж бди над женом, а жена бди над васпитањем деце.

Прудон - по идејама припада тзв. малограђанским социјалистима, али је у схватањима о породици био врло конзервативан. Он не признаје еволуцију породице ни у прошлости, ни у садашњости, ни у будућности. У објашњавању узрока патријархата полази од троструке неравноправности жене: физичке, интелектуалне и моралне. Предност жене над мушкарцем је физичка лепота, лепота духа и љупкост, али то не значи да треба да буде равноправна. Пошто је нижа по вредности треба да буде искључена из друштвеног и политичког живота. Фредерик Плеј је такође сматрао да је власт шефа породице вечна установа цивилизације и да мора остати неограничена. Залагао се за учвршћење власти оца у породици. Неки његови ученици покушали су да докажу да је моногамија праоснова породице. Леви је поставио принцип да је породица старија од клана, а Голгенвајзер да је инди-

видуална породица универзалан и првобитан облик друштвене организације. Овај облик је нарушен из економских разлога.

2. **Идеалистичка теорија** је новијег датума. Представници Диркем и Колер признају еволуцију породице. Негирају постојање промискуитета и групног брака, тако да разликују следеће етапе у развоју породице: тотемски клан, у којем породица није сасвим издиференцирана; материнска породица, која почива на крвном сродству где се сродство рачуна по женској линији; агнатска недељива породица, где почиње рачунање сродства по мушкој линији; очинска или когнатска породица, која је настала директно из материнске породице - у њој се сродство рачуна по обема линијама, власт мушкарца није апсолутна; супружанска породица, представља основу савремене породице састављене од брачног пара и деце. Ова теорија носи назив идеалистичке због инстинстирања на идејној и моралној страни еволуције. Представници ове теорије се разликују по објашњењу непосредних идејних фактора који покрећу еволуцију. Према Колеру, тежиште је на религији, док је Диркем истицао институционални, морални, правни, културни карактер породице и зависност еволуције од ових фактора.

3. **Утопистичке теорије** настоје да докажу да друштвено-економске, а нарочито моралне основе породице у друштву не одговарају друштвеним и природним законима. Њихов значај је двојак:

- а) због критичке основе породице у капитализму;
- б) због предлагања нових решења о њеном устројству.

Овен је сматрао да постоје три главне препреке за остварење његових схватања о бољем друштву: приватна својина, религија и устројство брака. Иступао је против доживотне заједнице два бића сматрајући такву заједницу противприродном. Треба водити рачуна о физичким, интелектуалним и моралним променама које могу да измене узајамна осећања супружника. Истицао је да породица у капитализму развија осећање егоизма у срцу деце и сматрао да није породица та која треба да се стара о подизању и васпитању деце, већ друштво.

Фурије је много радикалнији у схватањима о организацији породице и брака. Јасно је да друштвени напредак у великој мери зависи од кретања ка слободи жене. Он супротставља брак свога времена браку будућности. Први почива на неморалним основама, на интересу, новцу, прељубама. Да би се то отклонило, он предлаже слободне односе све до старости. Људи би ступали у брак тек у „доба смиренних старости” - до

тога влада слобода у односима. Што се тиче деце, сматрао је да друштво треба да ослободи родитеље од обавезе подизања и васпитања деце. Тако деца не би била размажена, односно напуштена. Жену би требало ослободити брига око вођења породичног домаћинства.

Вредност ове теорије је у покушају да се оповргне традиционално схватање о патријархалној породици као вечној и непроменљивој установи цивилизације.

4. **Анархистичке и индивидуалистичке теорије** - представници ових теорија критикују породицу класног друштва, брак из интереса и рачуна итд. Устају против бракова без љубави, против полне корупције. Брак и породица у буржоаском друштву представљају специјалну и поштовану форму проституције. На једној страни проповеда се светост брака и породице, док се на другој страни обилато користи проституција. У таквом браку жена губи два пута слободу: као супруга и као људско биће. Представници ових теорија су за слободу љубави, али не и за укидање брака, већ за његово реформисање, за укидање принудног брака, за успостављање ванбрачне слободне љубави. Проблем љубави свели су само на полно питање.

5. **Материјалистичка (еволуционистичка) теорија** полази од научних основа у објашњењу друштвеног развоја и развоја породице. Према овој теорији у друштвеној производњи током свога живота људи ступају у одређене, нужне односе независно од њихове воље, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развоја њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се подиже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест.

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ ПОРОДИЦЕ

2. 1. Историјско - институционални приступ

а) **Еволуциона теорија** - Ова теорија настоји да одговори на питање о пореклу савремених облика породице и о линији развоја историјских типова, као и о заједничким елементима различитих форми

породице и породичног живота. Циљ еволуционе теорије је да пронађе „праћелијски” облик породичног живота и да у односу на њега конструише ступњеве историјског развика породице до њених савремених облика. Морган наводи: „Породица се успиње од нижег облика на виши, у истој мери у којој се друштво развија од нижег ступња на виши.” Прво питање ове теорије јесте да ли је породица стара колико и људско друштво.

Морган је поставио хипотезу: У прастању људског друштва владају неограничени полни односи - промискуитет; примарни облик живота је хорда из које се формира генс, а из њега породица. Произилази да постоји стадијум људског друштва без породице. Људи су хтели да се издигну изнад животињског стања, тежили су да се удруже, настаје полно општење, формира се брак класа, па групни брак, па моногамна породица. По Моргану, заједница мужева и жена је законитост и услов друштвеног опстанка на ступњу дивљаштва. Бакофен говори о матријархату. Морган говори о „породици парова”. Нпр. племе Ирокез и децу браће назива својом, а Ирокешкиња и децу сестре назива својом, што он (Морган) интерпретира као остатак породица крвног сродства или брака класа. Даљом реконструкцијом изводи „првобитни” облик породице, тј. прапородицу која означава стање у којем још нема формиране породице. Вестермарк сматра да је породица постојала и у примитивним друштвима да би се заштитио пород. По његовом схватању, људски брак није нека изолована појава, већ се мора посматрати у склопу појава које су заједничке са животињским светом. Код човека, међутим, нема инстинкта парења, те се сексуални нагон мора регулисати правилима, забранама - тако настаје брак као друштвено прихваћена институција. Основна претпоставка Малиновског је у томе да је породица ћелија људског друштва и да као таква служи као мост између биолошког и друштвеног. Породица је више културна него биолошка јединица, а односи у њој су више детерминисани културом него биолошки. Друштво не би могло постојати у условима инцеста јер је родоскрвнуће неспојиво са било којом формом породице која је социо-културна установа.

Не може се бранити претпоставка о настајању људског друштва из промискуитета и хорде, јер би друштво почивало на инстинкту, а не на друштвеној организацији, заснивало би се на нерегулисаним, а не на структурираним односима. Људско друштво се заснива на биолошкој и економској репродукцији, али се обе морају планирати. Питање

је да ли матријархат претходи патријархату. Постоји проблем класификације ступњева у еволуционом развика породице. (Морган: породица крвног сродства; породица пуналуа; породица парова; моногамна породица).

б) **Институционални приступ** - Идеја водила у овом приступу је добити хоризонтални пресек на основу изучавања различитих постојећих култура. Руд настоји да проучи породицу као установу у односу према друштвеном систему у којем се формира. Обухваћени су следећи елементи: тип и начин склапања брака, правила о потомству, породични ауторитет, развод и др. Одбацујући еволуционистичку теорију, заговорници овог приступа немају чврсту тачку на којој граде своје историјско схватање. Зимерман даје поделу: „породица поверења”, „домаћинска породица”, „атомистичка породица”. Оваква подела је непрецизна јер се у њу не може сврстати породица „примитивних друштава”. По Зимерману, породица је примарна, кумулативна, институционална група, тако интегрисана да има своју сопствену реалност, другачију од реалности својих чланова. Породица се третира као друштвена организација која је зависна од спољашњих услова, али која има и сопствене законе. Заједничко са еволуционом теоријом је питање шта је заједничко различитим формама породичног живота, али се овде више наглашава специфичност породичног типа и друштвених услова.

2. 2. Структурално - функционални приступ

Представници овог приступа се разликују како по избору проблема, тако и по методу за њихово проучавање. С једне стране се налази Леви Штраус, који развија теорију о сродничким односима у „примитивним друштвима”. С друге стране је група социолога, која примењује ову анализу на породицу схваћену као „ужи систем” у оквиру друштвеног система и његових подсистема у савременим друштвима. Посебно место заузима Парсонс који спаја структурално-функционалну анализу са елементима психолошког приступа посматрајући „породични систем” као везу између друштвеног система и „система личности”. Штраусова теорија о сродничким односима настоји да одговори на питања повезана са институцијом брака: основни принципи заснивања брака као институције, њен настанак, функције брака

у примитивном друштву. Основна теоријска претпоставка на којој се темељи његова структурално-функционална анализа јесте да се принципи брака могу извести из основних елемената култура, тј. из размене која је схваћена као општедруштвена комуникација. Са браком се јавља културна интервенција, којом се уводи организација насупрот случају, те се брак јавља као институција друштвене контроле којом се контролише дистрибуција жена. Он посматра брак као „архетип размене”, којом се правилима егзогамије прописује брак изван биолошке групе, те омогућује опстанак групе, чиме се шири друштвена кохезија.

Парсонс усредсређује структурално-функционалну анализу на породицу као макросистем који интегрише однос према друштвеној средини и организацији личности као систему. Породични систем је смештен у контекст три система које чини: култура, друштвени систем и личност. Парсонс испитује друштвени систем породице у функцији заједничке културе у организованој интеракцији индивидуа. У његовом теоријском систему две су тачке основне: узајамни однос друштвеног система, личности и културе; природа процеса структуралне диференцијације у систему акције, како личности, тако и друштвеног система.

Парсонс придаје велики значај вредностима чију анализу повезује са мотивационим системом личности и са системом улога у породици, показујући како личност рефлектује друштвену структуру породице. Породица се посматра као проводник друштвеног система вредности (заједничке културе), а процес формирања личности се схвата као процес прилагођавања заједничкој култури. Недостаци његове теорије су оријентисаност на актуелно друштвено стање и друштвено-културни систем и недостатак историјске перспективе. Породица као друштвена установа не може се посматрати само у функцији вредносног система или културе, јер је она и у функцији шире схваћеног друштвеног система, под утицајем којег се и формира породична структура и дефинишу породичне функције.

2. 3. Интеракционо - симболички приступ

Овај приступ се оријентише на проучавање унутрашњих односа и динамике породице као мале групе.

Основу ове оријентације представља теорија о примарним групама које су васпитачи људске природе, јер се у њима одвија непосредна интеракција и јер се чланови у њима уче примарном искуству. Комуникација у овим малим непосредним групама је услов настајања људске природе. Други извор је теорија Георга Мида о симболичкој интеракцији индивидуа у примарној групи, која се јавља као основ за формирање „социјалног Ја” и „индивидуалног Ја”. Бургес дефинише породицу као „јединицу узајамно делујућих личности”. Хил је схвата као „арену личности које су у интеракцији”, у којој се непрестано догађају конфликти циљева, потреба и тежњи. Кирпатрик истиче да је породица драма са низом стално активних променљивих улога. Породица се посматра као систем динамичких интерперсоналних односа, као поприште интеракција њених делова, те као процес који стално доводи до измене ситуација у којима се догађа интеракција. Струкер покушава да формулише основне претпоставке ове теорије и истиче следеће: симболички интеракционизам је антиредукционизам јер тежи да открије принципе људског понашања проучавајући човека на сопственом нивоу; људско биће је истовремено актер и онај који реагује, али човек реагује на околинину помоћу симболичких процеса јер је његова околина симболичка околина; истраживач мора да види свет кроз призму субјекта којег проучава, стога објашњење понашања мора да садржи и субјективне елементе; дете се не рађа као човек, већ са способношћу да постане човек у контексту интеракције.

Хил назива једну варијанту ове теорије „развијном теоријом”, јер се оријентише на проучавање развоја и раста индивидуа и на животне циклусе породице, у контексту породице као друштвеног система у којем су сви делови узајамно повезани.

2. 4. Марксистички приступ

Годелијер је, критикујући дотадашње приступе, покушао да формулише један марксистички приступ проблемима породице. Слично Енгелсу, он сматра да се породица не може третирати као ћелија друштва, јер не може да опстане независно од других породица, већ је то сроднички систем јединица који прописује сва друштвена правила и односе. Он констатује да се у „примитивном друштву” срод-

нички односи и производни односи преплићу у сродничком систему, будући да сроднички систем у тим друштвима функционише и као инфраструктура и као суперструктура. Сроднички систем функционише као основна друштвена јединица, јер су у њему концентрисане елементарне друштвене функције. Годелијер формулише следеће принципе марксистичке анализе једног историјски одређеног друштва: први принцип налаже да анализа почне проучавањем производње да би се разумела логика једног економског система; други принцип налаже откривање невидљивог начина производње који се не може прочитати из чињеница јер оне прикривају невидљиву стварност која се мора мисаоно репродуковати у самом процесу научног сазнања.

Полазећи од тога да марксистичка анализа мора да установи егзактну природу разноврсности и специфичног јединства економских и друштвених односа који карактеришу неко друштво, Годелијер врши анализу сродничког система као основне институције „примитивног друштва”. У примитивном друштву рад не постоји као искључиво економска стварност; сроднички односи функционишу истовремено у политичком, културном и економском смислу. У том склопу функционише и породица, те Годелијер констатује да се може рећи да су у свакој друштвеној формацији функције породице „у односу унутрашње кореспонденције са новим условима производње”.

За разлику од осталих теоријских приступа, марксистички приступ се састоји у томе да се формулише један шири оквир - историјски тоталитет друштва као основни методолошки концепт марксизма. То значи да се не може приступити парцијалној анализи било које друштвене установе док се не установи природа друштвеног система у којем се одређена установа формира и испитује. Само тако је могуће схватити реципрочни однос између појединих структура у сваком друштву и специфичне функције постојећих друштвених институција. Кроз функцију социјализације у друштву врши се интегрална функција припремања појединца за вишеструке улоге у датом друштву: за економску улогу, за друштвене и политичке улоге, за улоге у културном животу. Својим местом у друштвеној структури породица одређује место својих чланова у друштву и могући дијапазон њихових улога, она преноси на своје чланове одговарајући пожељни тип друштвеног понашања и тиме формира нужни концептуални оквир за учествовање у постојећим структурама.

3. СИСТЕМСКИ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ ПОРОДИЦЕ

Доста дуго је у литератури породица сагледавана као збир индивидуалних чланова, где се односи између чланова одвијају по линеарном принципу узрок - последица. Увођењем системског приступа у проучавању појава најпре у биологију, убрзо у медицину, а затим и у друштвене науке, постављени су темељи сагледавања породице као једног живог система. Тиме је начињен револуционарни заокрет у теоријском и практичном приступу породици.

Шта је у ствари системски приступ? Представник системске оријентације у теорији и терапији породице Мишел Кер (према Гурману), сматра да овај приступ одликује радикално нов начин мишљења и разумевања људског понашања. Дакле, са једне стране имамо индивидуално, а с друге системско мишљење. Смисао разликовања ова два приступа и предност системског становишта овај аутор илуструје примером два човека једнаких способности који стоје пред следећим задатком: првом је дат карбуратор и речено му је да га проучи, а потом каже нешто о њему; другоме је показан мотор без карбуратора и речено му је да проучи мотор и каже нешто о делу који недостаје. Оно што се највише може очекивати од првог човека је да пружи једноставан опис карбуратора, његове тежине, облика, боје и сл. Од другог се може очекивати много више, пошто се упозна са радом машине, он може да дедукује, да закључи о функцији која недостаје. Разумеће чему служи истргнути део и моћи ће чак да замисли механизам са таквом наменом. Порука ове илустрације је јасна: системским приступом је омогућено сагледавање контекста, система у који је сваки појединачни феномен укључен, као и оних особина појединачног које су диктиране његовом позицијом у систему.

Све моделе који произилазе из системског приступа породици одликује управо поменута особеност, истовремено и суштина системског приступа - загледаност у контекст, у околину која „потајно” фигурира све што се у њој нађе.

Дакле, породица као целина и њени чланови као делови те целине могу бити исправно посматрани и објашњени само у терминима односа који постоје између чланова, јер породица функционише уз помоћ утврђених начина понашања којима је одређено ко, како, када и с ким може имати везе. Задатак ових образаца понашања је да учвршћују породични систем.

Унутар породице као система постоје три основна супсистема:

- а) супружнички - сачињен је од двоје одраслих људи супротног пола који желе да формирају породицу;
- б) родитељски - настаје са рођењем првог детета;
- в) сиблинг - чине га деца, браћа и сестре.

Сваки појединац припада различитим супсистемима, у којима има различите степене утицаја и где учи различите вештине. На пример, мушкарац може бити син, старији или млађи брат, муж или отац, и у сваком од тих супсистема он улази у различите узајамне односе са другима. Људи се прилагођавају попут калеидоскопа да би остварили заједништво које људске односе чини могућим. Тако дете мора да се понаша као син или кћи, док се његов отац понаша као отац. И док дете то чини, оно мора потиснути ону врсту утицаја који ужива у току односа са млађим братом или сестром. Складно успостављен, породични систем има добре изгледе да успешно функционише.

За добро функционисање породице једнако је важно да границе између супсистема буду јасно дефинисане, тј. да се тачно знају правила ко и како учествује и делује у породичном систему. На пример, границе родитељског супсистема су одређене када мајка каже свом старијем детету: „Ниси ти родитељ свом млађем брату. Ако он вози бицикл улицом, реци ми и ја ћу га спречити.” Или када отац каже деци: „Док се ја не вратим, чуваће вас старија сестра.” - то значи да је граница тако постављена да у родитељски субсистем буде укључено и старије дете.

Шта се дешава када границе између породичних супсистема нису јасно одређене? Једноставно - ремети се добро функционисање породице. Рецимо да неке породице развијају сопствени свет да би појачале везе између својих чланова, па чланови функционишу као да су делови једни других. Овај облик функционисања граница назива се сплетеност или измешаност. Неке породице опет развијају превише круте границе, па се комуникација међу члановима тешко остварује. Чланови у њима настоје да сваки иде својим путем, слабо утичу једни на друге, па су заштитне функције које породица иначе треба да има прилично ометене. Овај облик екстремног функционисања граница означен је као раздвојеност или неукљученост. Какве су последице функционисања породице у овим „сплетеним” и „раздвојеним” системима? Чланови „сплетених” породица могу бити оштећени зато што

се, код њих наглашено осећање припадности, развија на уштрб самосталности чланова. Нема самосталног истраживања и савладавања проблема. Ово може постати кобно, посебно за децу која треба да развијају когнитивне и афективне вештине и у ванпородичном свету и као презаштићена увек активним породичним „решавачима проблема” не науче да се старају сама о себи. С друге стране, чланови „раздвојених” породица функционишу самосталније, али имају искривљено осећање независности и недостатак осећања привржености, као и смањену способност за остваривање заједништва и тражење помоћи када им је она потребна. Лако је закључити да су деца из оваквих породица препуштена сама себи, и као таква, подложна изванпородичним утицајима, најчешће штетним. Може се закључити да је успостављање граница заиста битно за добро функционисање породице као целине и свих њених чланова. Увек треба имати на уму да границе између супсистема морају бити постављене тако да омогућавају члановима да самостално обављају своје функције без већих сметњи, али исто тако да обезбеђују контакт са унутарпородичним и ванпородичним структурама. Такође је важно уочити и потребу за повременим променама тих граница у зависности од околности у којима породица функционише и у каквој се развојној фази налази. Једном заувек постављене границе нису добре границе.